

УДК 378.147.34: 371.381

О.І. Копіца

Криворізький державний педагогічний університет

СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

У статті досліджено систему формування вмінь діалогічної взаємодії, її структурні компоненти; зосереджено увагу на необхідності управління цією системою шляхом використання структурно-функціонального підходу. Розглянутися проблеми професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання; обґрунтовано необхідність такої складової професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання, як уміння діалогічної взаємодії.

Ключові слова: діалогічна культура, системний підхід, структурно-функціональна модель, уміння діалогічної взаємодії.

Постановка проблеми. Розв'язання проблем сучасної системи освіти, зокрема професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання, потребує органічного поєднання конкретних трудових операцій з формуванням таких цінностей особистості, які допоможуть їм стати успішними під час вибору свого життєвого шляху. Йдеться про можливість самореалізації майбутніх учителів трудового навчання за умов максимального наближення до реальної професійної діяльності, а саме через розвиток їх комунікативних здібностей, формування діалогічної культури. Сформованість системи вмінь діалогічної взаємодії як складової професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання дозволить їм успішно вирішувати завдання освітньої галузі «Технологія».

Аналіз актуальних досліджень. Проблему залучення майбутніх педагогів до процесу діалогічної взаємодії досліджували такі вчені, як І. І. Комарова, Л. В. Кондрашова, І. М. Мачуська, В. В. Морозов, Т. К. Мухіна, В. К. Сидоренко та ін. Важливість використання діалогу у навчально-виховному процесі, включення вмінь діалогічної взаємодії до системи професійно важливих якостей майбутнього педагога розкривали у своїх працях І. Г. Каневська, О. М. Коберник, С. О. Мусатов, О. Г. Облецова, С. О. Рябушко, Н. М. Тарасевич, О. Л. Ткаченко та ін.

Формування діалогічної комунікативної культури майбутніх учителів в умовах системного підходу вивчали дослідники: Г. А. Богатирьова, В. А. Кан-Калик, І. І. Комарова, О. І. Кретова, В. В. Радул, Д. Тхоржевський та ін. На необхідності управління системою формування професійно значущих

умінь майбутніх педагогів у своїх дослідженнях наголошують Н. Коломінський, В. Кушнір, В. Пікельна та ін.

Водночас залишається актуальною проблема сформованості системи вмінь діалогічної взаємодії, а також методичні засади використання діалогічної взаємодії у процесі професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання, зокрема під час упровадження інтенсивних технологій, коли діалогічна форма спілкування стає пріоритетною.

Мета статті – розробити й обґрунтувати ефективність функціонування системи вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання у процесі професійної підготовки та необхідність управління цією системою.

Виклад основного матеріалу. Аналіз вмінь формування діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання дозволив установити, що складовою діалогічної взаємодії є педагогічне спілкування, яке вчені трактують як діалог на міжособистісному рівні. У процесі діалогічної взаємодії лежить система комунікативних впливів на особистість майбутнього педагога, яка здатна активізувати процес оволодіння конструкторсько-технологічними знаннями й уміннями під час організації предметної взаємодії.

Комплексне дослідження формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання довело, що цей процес потребує системного підходу [6]. Саме у процесі реалізації системного підходу ми виявили й обґрунтували різні типи зв'язків між складовими компонентами системи з формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання. Як засвідчили результати теоретичного дослідження, цей процес є цілеспрямованою, складною, керованою і самокерованою системою, що складається із взаємопов'язаних між собою підсистем.

В. С. Пікельна приділяє увагу таким характеристикам цієї системи, як: наявність частин, «кожній з яких властиві свої особливості; взаємозв'язок і взаємозалежність частин між собою; наявність внутрішньої організації; ієрархічність, цілеспрямованість, динамічність...» [3, 63]. Виходячи з мети статті, особливо актуальною є така ознака системи, на яку звертає увагу вчена, як «можливість оперативної й активної участі педагогічного колективу в керівництві» [4, 74].

Аналіз процесу професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання дозволив виокремити структурні компоненти системи. У процесі роботи з формування вмінь діалогічної взаємодії виявляли функції, які виконував об'єкт, визначали елементи системи, розглядали способи і типи їх взаємодії, обґрунтовували рівні системи. На нашу думку, такими компонентами є: змістовий, мотиваційний, технологічний, практичний. Як доводить дослідження, усі компоненти взаємопов'язані між собою.

Так, змістовий компонент ми реалізовували на першому етапі функціонування системи з формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання. Йдеться про зміст роботи з формування вмінь діалогічної взаємодії у процесі спілкування викладача і студентів під час професійної підготовки, взаємовплив суб'єктів спілкування один з одним у процесі вивчення навчальних курсів (зокрема «Художня праця – засіб розвитку творчих здібностей учнів», «Теорія і методика трудового та професійного навчання», 'Профорієнтація і методика профорієнтаційної роботи»), проведення аудиторних та позааудиторних форм роботи, занять дискусійного клубу «Культура людських взаємовідносин» переважно діалогічного характеру. Ми виходили з положення про те, що діалогічний процес є неперервним процесом пізнання й передбачає накопичення знань про діалогічну взаємодію, які сприяють інтелектуальному розвитку учасників діалогу. Мова йде про засвоєння студентами техніки спілкування, правил організації діалогічної взаємодії учасників процесу та змістовного наповнення діалогу між ними.

Обов'язковою умовою успішності процесу діалогічної взаємодії є розподіл функцій спілкування та надання діалогічного характеру навчально-виховному процесу. Учені стверджують (О. М. Коберник, В. К. Сидоренко та ін.), що впровадження інтерактивних методів діалогічної взаємодії сприятиме урізноманітненню форм діалогічної взаємодії й засвоєнню студентами правил організації діалогічної взаємодії.

Ми повністю погоджуємося з думкою про те, що вдосконалення рівня сформованості вмінь діалогічної взаємодії насамперед передбачає включення набутих студентами професійних умінь до процесу діалогічної взаємодії; уміння використовувати позамовленнєві компоненти та правильні форми звертань; уміння конструктивно розв'язувати конфлікти;

розвиток внутрішнього діалогу й створення позитивного психоемоційного мікроклімату сприятимуть досягненню глибинного рівня діалогічного спілкування [6, 42].

У процесі змістовної взаємодії відбувається не тільки накопичення знань, але й розкриваються характерні особливості суб'єктів цієї взаємодії. Як доводить дослідження, до таких особливостей відносять відвертість, демократичність у висловлюванні думок, що сприяють пошуку істини, обміну інформацією у процесі організації різноманітних навчально-виховних заходів. Саме змістовий компонент системи формування вмінь діалогічної взаємодії дозволяє реалізовувати таку функцію діалогічної взаємодії, як обмін інформацією у процесі інтелектуальної взаємодії суб'єктів спілкування.

Головним результатом діалогічної взаємодії на цьому етапі ми вважаємо поглиблення процесу самопізнання суб'єктами діалогічної взаємодії. Змістовий компонент системи формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання забезпечувався також оволодінням способами організації взаємовідносин суб'єктів спілкування, що передбачає готовність до створення позитивного мікроклімату в колективі. Мова йде про оптимістичний настрій у процесі діалогічної взаємодії і неприпустимість негативної установки будь-якого із суб'єктів взаємодії.

З метою оптимального розв'язання наявної проблеми ми розробили спеціальний курс для майбутніх учителів трудового навчання «Основи діалогічної взаємодії», основною метою якого стало поєднання не тільки теоретичної, але й практичної підготовки студентів до процесу діалогічної взаємодії. Ми вважали за доцільне використати професійно-діяльнісний підхід, який передбачає, що процес професійного становлення майбутніх педагогів повинен моделювати їх майбутню професійну діяльність. Йдеться про вивчення теоретичних знань і формування професійно-технічних умінь на основі взаємодії всіх форм навчання.

Технологічний підхід передбачає інтенсивний розвиток теоретичного мислення майбутніх педагогів, здатних до аналізу існуючих ситуацій педагогічної взаємодії і вибору адекватної педагогічної ситуації. Цей підхід також передбачав формування у студентів спеціальних умінь, необхідних для реалізації діалогічної взаємодії. Саме тому курс включав практикум, різні типи завдань із формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання.

Наприклад, у процесі занять обговорювалися типові моделі спілкування викладача і студентів (учнів) з метою формування вмінь студентів моделювати ситуації, які б дозволили виявляти бар'єри у спілкуванні в майбутній професійній діяльності. Студентам запропонували алгоритм розв'язання діалогічних ситуацій, а саме: зібрати і записати інформацію; чітко визначити проблему; сформулювати ситуацію; освідомити причину; зібрати інформацію про учасників діалогічної ситуації; чітко уявити кінцеву мету; визначити тактику і техніку дій; вибрати оптимальний варіант розв'язання ситуації тощо.

Зауважимо, що ситуації, які запропонували студентам, були невизначеного, проблемного характеру, спонукали їх до рефлексивного аналізу та самовизначення. Проведення рефлексії методом колективного обговорення ситуації відбувалось шляхом пошуків відповідей на спеціально підготовлені запитання, які розвивали рефлексивне ставлення до комунікативного аспекту професійної діяльності у студентів («Чи достатньо я впевнений у собі?», «Чи можу я толерантно сприймати різні погляди?», «Чи можу я відверто обговорювати свої проблеми?», «Чи здатен я визнати свою помилку?»).

Ми використали діалогічну ситуацію «спонукання до дії», яка спрямовувалася на вдосконалення вміння звертатися до іншої людини (викладача, майстра, консультанта та ін.). Студентам запропонували уявити себе на місці людини, до якої зверталися з проханням, потім уявити на місці цієї людини по черзі всіх учасників групи та подумати, як би вони звернулися до кожного, як повели бесіду, ураховуючи особливості праці.

Однією з форм роботи стали імітаційні ігрові ситуації, метою яких було викликати спонтанні реакції, розвивати смак до слова, жесту, міміки, інтонації. Як засвідчило дослідження, позитивна діалогічна взаємодія сприяє підвищенню ефективності навчально-виховного процесу професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання.

Основною метою мотиваційного компонента системи формування вмінь діалогічної взаємодії є формування такої якості майбутніх учителів трудового навчання як толерантність. Ми розглядали її як уміння узгоджувати думки і дії з іншими суб'єктами діалогічної взаємодії, які ставали співрозмовниками й самостійно прагнули до взаєморозуміння. Саме реалізація мотиваційного компонента дозволяє поєднувати різні

рівні спілкування (зовнішній, поведінковий та внутрішньоглибинний). Мова йде про розподіл функцій спілкування на зовнішньому рівні, налагодження відносин між учасниками діалогічної взаємодії на поведінковому рівні. Ми вважаємо, що успішна діалогічна взаємодія на перших двох рівнях у процесі професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання дозволить досягнути внутрішньоглибинний рівень спілкування, який може вдосконалювати зв'язок між суб'єктами діалогічної взаємодії. У цьому разі йдеться про спілкування майбутніх учителів трудового навчання у процесі професійної підготовки.

Важливою складовою реалізації цього компонента є створення ситуації успіху за допомогою таких засобів, як стимулювання і схвалення. На нашу думку, це сприятиме зацікавленості, усвідомленню необхідності самовдосконаленні суб'єктів діалогічної взаємодії й створенню атмосфери максимальної емоційної зручності.

Ми вважали за потрібне визначити складовим компонентом системи формування вмінь діалогічної взаємодії у процесі професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання технологічний. Основною метою цього компонента є формування професійних умінь, їх гнучкість і стійкість, включення їх до процесу діалогічної взаємодії, що потребує від певного рівня професійної майстерності майбутніх учителів трудового навчання. На цьому етапі функціонування системи формування вмінь діалогічної взаємодії, на нашу думку, важливим є виконання складніших завдань, що передбачають відсутність авторитарності педагога й організацію спілкування на демократичних засадах.

Технологічний компонент передбачає урізноманітнення форм діалогічної взаємодії на основі впровадження діалогічних особистісно орієнтованих технологій, інтерактивних методів навчання. У цьому компоненті відбувається поєднання вузькоспеціалізованого підходу до навчання, коли студенти орієнтовані на засвоєння певної суми технологічних умінь зі свого «фаху» й загальної професійної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання.

Практичний компонент системи ми реалізовували у процесі проходження студентами – майбутніми учителями трудового навчання – технологічних практик у навчальних майстернях. Набуті практичні вміння дозволили ефективно застосовувати їх у практичній діяльності (зауважимо,

що це відбувалося як у звичних, так і в змінних умовах), у процесі якої вони вдосконалювалися й доводилися до автоматизму.

Ми вважаємо, що ефективність функціонування системи формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання значною мірою залежить від уміння вдало обирати й застосовувати методи навчання. У межах визначення нами організаційних форм навчання як способів взаємодії викладача і студентів реалізується зміст методів навчання. У процесі класифікації методів ми виокремили традиційні та нетрадиційні, уважаючи це поєднання обов'язковою складовою процесу формування вмінь діалогічної взаємодії.

Ми виходили з положення про те, що впровадження інтерактивних методів навчання посилює діалогічну співпрацю студентів, сприяє налагодженню порозуміння між ними, встановленню доброзичливих відносин. Визнано, що діалогічна взаємодія передбачає впровадження нетрадиційних методів навчання – евристичних, дискусійних, ігрових та ін. Пріоритетним для нас було зближення методів навчання з методами майбутньої професійно-педагогічної діяльності (метод фантазування як створення нових об'єктів технологічної діяльності; метод візуального оцінювання об'єктів праці; метод комбінування у створенні нових об'єктів; метод групової дискусії, у процесі якої вирішуються завдання змодельованої ситуації й вибору стилю взаємодії).

У процесі дослідно-експериментальної роботи ми дійшли висновку про те, що тільки активні форми і методи викличуть інтерес студентів до навчання, забезпечать стимулювання творчої активності та формування творчого потенціалу майбутніх учителів трудового навчання. Такі методи дають змогу розвивати творче мислення студентів, формувати у них практичні вміння і навички шляхом залучення до інтенсивної пізнавальної діяльності.

Успішне вирішення поставлених завдань з формування вмінь діалогічної взаємодії певною мірою залежить від сукупності впливів на систему формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання. Осмислення елементів системи управління як ефективного засобу впливу дозволяє розкрити специфічні якості цієї системи. Зауважимо, що будь-який елемент системи виконує властиві йому функції і містить усі загальні ознаки системи. Така система прагне до розвитку самостійності студентів, забезпечує міцну взаємодію суб'єктів управління. У ній особливу роль відіграє

соціально-психологічний та педагогічний аспекти управління, адже основною метою було створення умов для всебічної суб'єкт-суб'єктної виховної взаємодії, спрямованої на становлення особистості студента на основі його саморозвитку, самовиховання і самореалізації.

Згідно з основним положенням теорії систем, система формування вмінь діалогічної взаємодії – це відносно цілісне утворення, що складається з підсистем, пов'язаних між собою. Система з усіма її підсистемами успішно функціонує за умови належного інформаційного забезпечення про її стан, діяльність усіх структурних ланок. За рахунок взаємозв'язків підсистем, компонентів система стає динамічною, успішно функціонує і розвивається.

Носієм цілісності за системного підходу є будь-який цілісний об'єкт або процес, які можна уявити як систему, причому носієм цілісності за комплексного підходу є суб'єкт діяльності. Сутність системного підходу становить аналіз властивостей компонентів системи, їх взаємозв'язків і способів функціонування, інтегративних властивостей системи загалом.

Спроба класифікації структурних елементів системи формування вмінь діалогічної взаємодії обґрунтувала необхідність у виокремленні трьох складових: зміст роботи з формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання; організаційні форми, що сприяють формуванню вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання; методи формування вмінь діалогічної взаємодії.

До основних властивостей системи формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання треба віднести те, що її підсистеми створені для досягнення єдиної мети, але кожна з них функціонує відповідно до специфічних завдань. Загальний результат її функціонування, її ефективність у цілому залежать від реально існуючих зв'язків між усіма підсистемами, від цілеспрямованості та успішного функціонування всіх підсистем.

Ми виходили з того, що, хоча підсистеми створені для виконання певних функцій, вони є відносно цілісними. При цьому кожному з перелічених компонентів властиві ознаки всієї системи, бо вони утворюють єдину динамічну систему формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання, що яскраво виявляється в підсистемі «Організаційні форми, що сприяють формуванню вмінь

діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання». Ця підсистема містить такі компоненти: навчальна (аудиторна) робота; позааудиторна робота; самостійна діяльність студентів.

Орієнтуючись на сучасне розуміння сутності діалогічної взаємодії, під час розробки системи застосували структурно-функціональний підхід, який передбачав наявність у системних об'єктах структурних елементів (компонентів підсистем) і визначав їх роль (функції) у системі. Такими компонентами були визначені:

- діяльність, що забезпечує реалізацію функцій (йдеться як про навчальний процес, так і про творчо-перетворювальну діяльність у процесі позааудиторної роботи, засвоєння досвіду цієї діяльності);
- суб'єкт цієї діяльності, який успішно оволодіває знаннями діалогічної взаємодії й реалізує себе у традиційних і нетрадиційних формах навчально-виховного процесу;
- організаційно-педагогічні умови, а також керування або управління, які забезпечують функціонування компонентів системи.

Ми використали метод моделювання, що був поширеним у соціальних, педагогічних і психологічних дослідженнях. Проблеми моделювання педагогічних систем висвітлено у працях В. Г. Афанасьєва, Л. І. Даниленко, В. І. Маслової, Н. М. Островерхової, В. С. Пікельної та ін. Перевага методу моделювання полягає у тому, що існує тісний зв'язок між теорією й практикою, об'єктом дослідження і його теоретичною моделлю.

Поняття «управління» розглянуто у науково-методичній літературі у трьох аспектах. Відповідно до першого аспекту управління визначено як вид продуктивної діяльності людини. У другому аспекті управління визначається як цілеспрямований вплив однієї системи на іншу та зміна останньої внаслідок цього впливу. Згідно з третім аспектом управління – це взаємодія суб'єктів управлінської діяльності. Суть такої взаємодії полягає в нерозривності прямого й зворотного впливів. На наш погляд, така взаємодія сама є цілісною, диференційованою системою. За визначенням В. С. Пікельної «таке розуміння взаємодії, яке є суттєвим, передбачає зміну об'єкта та суб'єктів управління, переконує в необхідності розгляду суб'єктів і процесу їх взаємодії як зміни стану системи» [4, 83].

Взаємозв'язок і взаємовплив вищезазначених складових визначає структуру й функціонування системи. У цьому разі керуюча і керована

підсистеми функціонують як єдине ціле, а кожна підсистема функціонує як система із властивими їй підсистемами. Саме така функціональна структура моделі системи, за якої робота здійснюється за функціями, зумовлює відсутність чіткої єдиноначальності. Ми виходили з положення про те, що відійти від авторитарного спілкування у процесі діалогічної взаємодії можна за умови надання позитивного характеру цьому процесу. У зв'язку з цим важливою є здатність педагога адекватно сприймати і розуміти особистісні риси студентів, їх поведінку і налагоджувати продуктивні міжособистісні відносини.

Визначена структурно-функціональна модель системи формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання відповідає вимогам складних систем, яким властиві взаємозв'язок і взаємозалежність частин між собою, внутрішня організація та субординація, цілеспрямованість у функціонуванні, розвиток у часі.

Саме системний підхід дозволяє тримати в полі зору всю роботу з формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання. Дотримання умов успішного формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання передбачає розвиток прагнення всіх суб'єктів педагогічного процесу до активізації управлінської діяльності та взаємозв'язку всіх форм управління.

Висновки і подальший напрям досліджень. Аналіз процесу формування вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання дозволив нам зробити висновок про те, що найефективніше вони формуються за умови системного підходу. Розробка й апробація структурно-функціональної моделі системи формування вмінь діалогічної взаємодії у взаємозв'язку всіх її компонентів, запровадження її в навчально-виховний процес вищої педагогічної школи показало її достатню педагогічну ефективність й позитивно вплинуло на рівень сформованості вмінь діалогічної взаємодії майбутніх учителів трудового навчання.

Результати дослідження та практики підготовки майбутніх учителів трудового навчання розкривають перспективи для подальшого вивчення шляхів формування діалогічної культури майбутніх учителів трудового навчання у процесі реалізації змістовної сутності форм позааудиторної та самостійної роботи студентів, педагогічних умов упровадження нових технологій формування вмінь діалогічної взаємодії.

Шляхи використання положень теорії моделювання та змісту процесу управління системними явищами в педагогічній науці потребують подальшого вдосконалення. Розробка загальних і спеціальних функцій управління дозволить здійснити визначену системність, цілісність та безперервність управлінських впливів на педагогічні процеси у вищій школі в цілому та в окремих ланках навчально-виховної роботи зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коберник О. Урок трудового навчання в умовах проектно-технологічної системи / Олександр Коберник // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 4. – С. 28 – 30.
2. Морозов В. В. Зміст сформованості готовності студентів педагогічних вузів до діалогічного навчання / Володимир Віталійович Морозов // Педагогіка вищої та середньої школи : Зб. наук. праць. – Кривий Ріг : КДПУ, 2004. – Вип. 8. – С. 166 – 173.
3. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : дис. ...доктора пед. наук : 13.00.04 / Пикельная Валерия Семеновна – Кривой Рог, 1993. – 432 с.
4. Пікельна В. С. Управління школою. Ч. 2 / В. С. Пікельна. – Х. : Основа, 2004. – 108 с.
5. Радул В. В. Педагогічна культура та соціальна зрілість учителя : [навч. посібн.] / Валерій Вікторович Радул. – Кіровоград : Кіровоградське державне видавництво, 2000. – 136 с.
6. Сидоренко В. Актуальні проблеми підготовки вчителів трудового навчання в світлі реформування освіти в Україні / Віктор Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2004. – № 2. – С. 41 – 44.
7. Черних О. В. Освіта як комунікативний процес. / О. В. Черних – К. : ТОВ «Поліграф-Консалтинг», 2004. – 39 с.

РЕЗЮМЕ

В статті досліджена система формування умінь діалогічного взаємодіяння, її структурні компоненти; акцентується увага на необхідності управління цією системою шляхом використання структурно-функціонального підходу. Розглянуті проблеми професійної підготовки майбутніх учителів трудового навчання; обґрунтовано необхідність такої складової професійної компетентності майбутніх учителів трудового навчання, як уміння діалогічного взаємодіяння.

Ключевые слова: *діалогічна культура, системний підхід, структурно-функціональна модель, уміння діалогічного взаємодіяння.*

SUMMARY

The article explored a system of skills formation dialogical interaction, its structural components, stressing the need to manage the system through the use of structural-functional approach. We consider the problem of training future teachers of labor studies. The author justifies the need for such a component of professional competence of future teachers employment skills training as dialogical interaction.

Key words: *dialogic culture; systematic approach; structural-functional model; skills of dialogic interaction.*